

УДК 930.85:314.15(477)«19»

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Орлова О.В., Сусідка В.М.

Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури та мистецтв»DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-10>

У статті обґрунтовано актуальність та досліджено вплив культурологічної думки в еміграції на подальше формування української культурологічної науки. Зроблено аналіз ідей видатних вчених, громадсько-політичних діячів, письменників, вимушених у першій половині ХХ століття виїхати за кордон. Розглянуто їх ключові твори, пов'язані з витоками, розвитком та особливостями української нації, її унікальністю, менталітетом та прагненням до незалежності.

Ключові слова: культурологічне знання, українська культурологічна думка, культурологічні студії, еміграція, українська еміграція.

Постановка проблеми. В умовах формування сучасної культурологічної науки досвід історичного минулого є необхідним і важливим. Окрему сторінку у розвиток української культурологічної думки внесли видатні постаті минулого, історики, філософи, культурологи, письменники, які творили в умовах еміграції у першій половині ХХ століття.

Більшість емігрантів, мешкаючи за межами Батьківщини, не поривали з нею зв'язок, прагнули зберегти в умовах іншої національності, іншої культури свою українську самобутність, свою мову, свою культуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема еміграції українського населення є дуже актуальною у наш час. Історичні етапи переселення українців в інші країни вивчали Ю. Косинська, В. Маркус, Л. Скорина, О. Ясь та ін.

Проблему еміграції відомих українців та їх громадсько-політичну діяльність у різних країнах світу досліджували М. Марунчак, М. Лисюк, Т. Плазова та ін. Проблеми причин міграції населення досліджували такі українські вчені, як О.П. Басик, Г. Москаль, О.І. Піскун; закордонні автори, такі, як Еренберг Р.Дж., Смит Р.С., Тодаро М.П., Аметов Р., Срух М., Мосьондз С., Кестлер С., Міллер М.,

Мюнц Р., Геддес А., Вейнер М., Абу Салех Мухамед, Лоізіло А., Гарсон Жан-Пьер та інші.

У нових умовах з'явилося чимало ґрунтовних праць з історії, філософії та соціології культури, які пов'язані із формування культурологічного знання першої половини ХХ століття. Серед авторів слід назвати: І. Дзюбу, Я. Ісаевича, А. Макарова, В. Овсійчука, М. Поповича, В. Смоля та ін. Діяльність окремих постатей-емігрантів початку минулого століття досліджували Ю. Барабаш, І. Валявко (Д. Чижевського), В. Бойко, А. Карась (О. Кульчицького), М. Зеров, В. Панченко (В. Винниченка) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Українська культурологічна наука на початку ХХ століття ще тільки зароджувалась як історія культури. Дійсність була такою, що вітчизняна культурологія могла розвиватися лише в межах культурно-історичної школи.

Потрібно було не просто наповнити науковий вакуум фактами та джерельним матеріалом, а зрозуміти закономірності розвитку української ментальності, що знаходила вияв у різноманітних творах мистецтва, злеті історичної, літературної, релігійно-філософської думки, естетичних смаках та науково-культурних досягненнях.

Цей напрям і став визначальним на ранньому етапі вивчення української культури.

Складність формування національної культурологічної школи полягала у різних підходах до визначення української культури, її особливостей та закономірностей у радянській та українській емігрантській науковій думці.

Головним методом досліджень національної культури вчених-емігрантів став позитивізм, намагання наповнити точним і перевіреним фактологічним та джерельним матеріалом змістовну сутність культури. Важливою віхою на шляху розвитку національної культурологічної думки стали дослідження вчених-емігрантів.

Метою статті є – аналіз діяльності відомих українських постатей які за, практично, однакових причин опинилися за межами України, і які працювали на розвиток національної ідеї пов'язаною з унікальністю, самодостатністю та незалежністю української нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активна боротьба за реалізацію української національної ідеї була головною причиною того, чому відомі вчені, громадсько-політичні діячі, письменники вимушені були залишили свою Батьківщину і емігрувати за кордон. Розчарування, песимізм, відсутність творчих перспектив, а іноді і загроза життя були причинами еміграції інтелектуальної української еліти.

Серед українських мислителів, які змушені були продовжувати свою творчу діяльність за межами України, насамперед слід назвати Михайло Грушевського (1866-1934). Серед понад 2000 праць, найбільшу славу йому принесла фундаментальна десятитомна «Історія України-Руси» (1898-1936), що і сьогодні залишається одним із найглибших досліджень історії українського народу. М. Грушевський приділяв увагу культурним процесам, які, на його думку, відіграють визначальну роль в історичній долі народу, адже від розвитку рівня культури залежить вибір народом шляху на перехрестях історії. Більше того, самобутність культури – це характерна ознака самого існування народу. Ось чому вчений поряд з проблемами політичної та економічної історії детально розглядає у своїх дослідженнях і проблеми історії культури, розробляє власну концепцію культурного процесу в Україні з урахуванням культурно-творчих процесів інших народів.

Низку проблем розвитку української культури висвітлює М. Грушевський у праці «Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці» (Київ, 1912). На тлі історичних умов він аналізує культурне піднесення, яке знайшло вияв у розвитку книгодрукування, освіти, живопису тощо. Його погляди на розвиток культури XVII-XIX ст. викладені також у «Ілюстрованій історії України» (1911), що витримала багато видань. Перу дослідника належать також перша енциклопедія українознавства – «Украинский народ в прошлом и настоящем» (1914-1915), «Історія української літератури» (1923-1926), «З історії релігійної думки на Україні» та багато інших праць.

Значний внесок у вивчення історії української культури зробив Іван Огієнко (1882-1973) – культуролог, філолог і мовознавець, історик церкви, автор кращого перекладу Біблії сучасною літературною мовою. У спадщині І. Огієнка близько

1000 праць, більшість з яких присвячена проблемам української національної культури. Серед найзначніших – багатотомна «Наша літературна мова», в якій опрацьовано тисячі історичних та етнографічних джерел і літературних творів, «Історія українського друкарства», «Дохристиянські вірування українського народу», «Українська церква», «Візантія й Україна», «Князь Костянтин Острозький» та ін.

Значний внесок у розвиток вітчизняної культурологічної думки належить В. Винниченку (1880-1951) – українському мислителю, письменнику, публіцисту, політичному й громадському діячу. Філософські та соціологічні погляди В. Винниченка знайшли своє відображення у таких його працях, як тритомник «Відродження нації», романах «Записки кирпатого Мефістофеля», «Рівновага», «Божки», «Сонячна машина», «Заповіт борцям за визволення», «Чесність з собою», «Великий Молох», «Нова заповідь», «Слово за тобою, Сталіне!», «Щастя», «Листи до юнака», «Конкордизм» та ін.

Центральні теми його творчості пов'язані з боротьбою за державність України, її національну незалежність, з проблемами морально-естетичного характеру, суспільного розвитку, сенсу цивілізації. Щодо вирішення Винниченком національного питання, то він обстоював національну незалежність України, її демократичний розвиток, засуджував будь-які форми насильницької централізації, панування одного народу над іншим. За його ідеями, український народ ще до зближення з Росією мав свою державність, національну самостійність, пишався своєю наукою, літературою. Після встановлення централізації насильницьким шляхом українська нація почала «зубожити», «дичавіти», «занепадати». Однак вона має право на свою незалежність, бо вона «не є те саме, що руська; ...закони її життя не є закони життя руських, ...ламання цих законів ламає душу цілого народу; ...така руйнація є злочинство перед вселюдським поступом» [5, с. 61-62].

Яскравою постаттю серед мислителів української діаспори був В. Липинський. Після падіння УНР Липинський жив в Австрії. За кордоном він брав участь у створенні політичних організацій, став визнаним лідером консервативно-монархічного руху серед емігрантів. Він автор творів «Листи до братів-хліборобів» (1919-1926), «Релігія і церква в історії України» (1925) та ін.

У своїх поглядах В. Липинський пройшов шлях від демократизму до прихильника, ідеолога консервативно-монархічного ладу. Центральні теми його творчості включали, в основному, національні, державотворчі питання. У взаємовідносинах цих питань, у їх значущості він на перше місце ставив проблему держави; саме через вирішення державотворчих проблем можливе вирішення проблем нації [1, с. 348].

Обстоюючи ідею єдності, гармонізації суспільних відносин, віддаючи перевагу творчим силам над революційними, руйнівними, Липинський, на противагу як інтернаціоналістам-соціалістам, так і націонал-соціалістам, розглядав націю як єдність усіх мешканців даної Землі і всіх громадян даної держави, всіх племен, мов, вір, «об'єднаних одним духом, християнським». За його словами: нація – це передусім єдність духовна, культурно-історична [1, с. 348].

У плеяді відомих вчених-емігрантів чильне місце займає Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму, вимушений був за свої переконання і політичну діяльність емігрувати до Відня, потім – Швейцарії, він проживає у Бухаресті, Празі, у Франції, Великобританії, США. У 1947 р. оселяється в Канаді (Монреаль), де живе до кінця свого життя.

На формування національної свідомості Д. Донцова ще в юнацькі роки великий вплив мала брошура його вчителя, родоначальника українського націоналізму Миколи Міхновського «Самостійна Україна», яка була просякнута ідеєю любові та відданості до України і прагненням звільнитись від панування та зневаги чужинців.

Д. Донцов рішуче виступав проти будь-яких проявів примиренства з Росією, закликав до повного розриву з нею, вважаючи основним ідеалом нації політичний державний сепаратизм. Національна ідеологія повинна стати основою у світогляді українського народу.

Найважливіші його праці: «Модерне московфільство», «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», «Історія розвитку української державної ідеї», «Підстави нашої політики», «Націоналізм», «Московська отрута», «Дух нашої давнини», «Від містики до політики» та ін.

Дмитро Чижевський – український мислитель, дослідник проблем культури, історик української філософії, літератури, словістики. Ім'я його довгий час або замовчувалось, або палюжилось.

У 1921 р. Чижевський емігрував за кордон, у Німеччину, де вів викладацьку роботу, працюючи у відомих інститутах, університетах Мюнхена, Праги, Галле, Марбурга, Гарварда, Гейдельберга [4].

Займаючись науковою діяльністю, він досліджував вплив німецької філософії, аналізував творчість Г. Сковороди, М. Гоголя, Ф. Достоєвського. Чижевський вперше застосовує понятійний апарат і методи європейської науки до історії української культури, трактує українську культуру в контексті європейського культурного процесу, відкриває для світової науки надбання українського бароко. Слід зазначити, що саме він відкрив Гоголя як українського філософа [2, с. 2-6].

Д. Чижевський – автор численних праць, серед яких є фундаментальні філософські дослідження – «Логіка», «Філософія в Україні», «Нариси з історії філософії України», «Філософія Г. Сковороди», «Гегель у Росії», цілий ряд досліджень творчості Канта, Ніцше, Шиллера, М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, В. Липинського та ін. Таким чином Д. Чижевський своїми працями збагатив українську культурологічну думку ХХ ст., та сприяв зближенню європейських народів.

Олександр Кульчицький (1895-1980) – український філософ, психолог, соціолог, педагог, публіцист, громадський та культурно-освітній діяч української діаспори. Наукова спадщина вченого складається з багатьох праць, присвячених проблемам психології, етнопсихології, антропології, філософії, літературознавства, педагогіки, германістики. Праці на-

писані українською, німецькою, французькою, англійською мовами.

В Україні перші наукові розробки творчості О. Кульчицького з'явилися недавно. Зокрема, це збірник наукових праць «Українська душа» (передмова В. Храмової), наукові повідомлення у збірнику «Філософсько-антропологічні читання», праця «Основи філософії і філософічних наук» (1949 р.). Визначаючи поняття філософії та її предмета, О. Кульчицький стверджує, що «філософія – це світоглядне, універсальне знання, спрямоване на тотальність і сутність буття» [3, с. 109-110].

Кульчицький звертається до проблем українського народу, української духовності. Він був добре обізнаний з культурою й історією України, прагнув пояснити суть людської особи, її походження, самозвернення і призначення. Як зазначає А. Карась, «пошуки філософської концепції людини привели вченого до переконання у персоналізмі як адекватному методі усвідомлення людської суті взагалі» [6, с. 10].

Історія українського народу – це яскравий приклад, як в результаті політичного і соціального тиску, примусу цей народ перетворювався у психологічну, духовну провінцію, втрачав свої можливості самоусвідомлення, розуміння свого призначення і місця у світі, ставав байдужим навіть до своєї особистості.

Розглядаючи українців як людність, Кульчицький проводить дослідження впливу на них різних чинників – етносоціальних, геопсихічних, соціопсихічних, історичних, расових, культуроморфних і глибинно-психічних. Ці чинники, на думку вченого, є основою формування національного характеру.

Щодо глибинно-психічних чинників українського характеру, то для оформлення світосприймальних настанов важливим є не тільки свідоме, а й підсвідоме (несвідоме), що знаходиться у глибинній психології персональності і колективного життя. Саме там і виявляється несвідомо так званий «комплекс менше-вартості», притаманний психіці кожного поневоленого народу (в тому числі й українського). Комплекс меншовартості (інакше, «малоросійства») постійно сприяв посиленню в українців стану «*vita minima*» [6, с. 45].

Висновки і пропозиції. Одним із провідних напрямів культурологічних досліджень в діаспорі була проблематика національної ідеї. І це зрозуміло, оскільки теми нації, української ментальності, свободи, самостійності були найголовнішими у дослідженнях українських вчених назавжди вимушених жити поза межами своєї Батьківщини. Сьогодні повернулася до нас замовчувана раніше культурологічна спадщина діячів української еміграції першої половини ХХ століття. Усі ці постаті внесли у загальне культурологічне знання свої ідеї, розробки, міркування і заслуговують особливої уваги з боку сучасних дослідників-культурологів. Їх ретельне вивчення та усвідомлення є актуальним завданням сьогодення у розумінні сучасних процесів, що відбуваються у суспільстві і які мають бути досліджені у масиві сучасної культурологічної науки.

Список літератури:

1. Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К.: КИТ, 2007. – 436 с.
2. Барабаш Ю. Гоголіана Дмитра Чижевського // Дивослово. – 2002. – № 10. – С. 2-6.
3. Бойко В.О. Кульчицький: у пошуках української душі // Віче. – 1998. – № 9. – С. 107-114.
4. Валявко І. До біографії двох мислителів: Дмитро Чижевський та Юрій Шевельов // Славістика / за ред. Є. Пшеничного, Р. Мниха, В. Янцена. – Т. II. – Дрогобич: Коло, 2011. – С. 227-266.
5. Відродження нації. Ч. I-III: репр. відтворення вид. 1920 р. / В.К. Винниченко. – К.: Політвидав України, 1990. – 348 с.
6. Карась А. Філософія Олександра Кульчицького // Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен; Львів, 1995. – 164 с.
7. Панченко В.Є. Винниченко Володимир Кирилович // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І.М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. – К., 2005. – Т. 4 : В – Вог. – 700 с. : іл.

Орлова О.В., Сусидка В.Н.

Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В УСЛОВИЯХ ЭМИГРАЦИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

Аннотация

В статье обосновано актуальность и исследовано влияние культурологической мысли в эмиграции на дальнейшее формирование украинской культурологической науки. Проведен анализ идей известных ученых, общественно-политических деятелей, писателей, вынужденных в первой половине XX века выехать за рубеж. Рассмотрены их ключевые произведения, связанные с истоками, развитием, особенностями украинской нации, ее уникальностью, менталитетом и стремлением к независимости.

Ключевые слова: культурологическое знание, украинская культурологическая мысль, культурологические студии, эмиграция, украинская эмиграция.

Orlova O.V., Susidka V.N.

Separate Division "Mykolaiv Branch of
Kiyv National University of Culture and Arts"

THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CULTUROLOGICAL IDEAS IN THE CONDITIONS OF EMIGRATION IN THE FIRST HALF OF THE XX-TH CENTURY

Summary

The actuality is grounded and the influence of culturological ideas in the emigration on the further formation of Ukrainian culturological science is investigated in the article. The analysis of the ideas of prominent scholars, public people, politicians and writers those had to emigrate abroad in the first half of the XX-th century is made. Their key works connected with the sources, development, peculiarities of Ukrainian nation, its uniqueness, and mentality and striving to be independent are considered.

Keywords: culturological knowledge, Ukrainian culturological ideas, culturological studios, emigration, Ukrainian emigration.